

Demokrat Parti'nin Dini Propagandaları Bağlamında Arapça Ezan Yasağının Kaldırılmasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tutumu

The Republican People's Party's Stance on the Repealing of the Ban on the Adhan in Arabic in the Context of the Religious Propaganda of the Democratic Party

ÖZET

Cumhuriyet Halk Partisi Dönemi'nde Türkçe'nin kullanımını yaygınlaştırmak amacıyla bazı uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalardan birisi olan Türkçe ezan ilk kez 30 Ocak 1932'de Fatih Camii'nde okunmuştur. Ezanın ilk kez Türkçe okunduğu dönemin başbakanı İsmet İnönü idi. Arapça ezanın resmen yasaklanması ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü döneminde 2 Haziran 1941 tarihinde olmuştur. Arapça ezan yasağı yaklaşık dokuz yıl süresince resmen uygulanmıştır. Demokrat Parti iktidarının din alanında ilk icraatı olan bu kanunu 16 Haziran 1950'de kaldırmış ve 17 Haziran 1950'de Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Arapça ezanın kaldırılması, Demokrat Parti iktidarının uygulayacağı politikalar hakkında tahmin edilebilirliği artırmaktadır. Bu çalışmada; Arapça Ezan Yasağı Kanunu'nun kabul edilişi, uygulanması ve uygulamada çıkan sorunlar, DP'nin bunu propaganda aracı olarak kullanması ve kaldırılmasını etkileyen faktörler, bunun basına yansımaları, ortaya çıkan tartışmalar ve nihayet CHP'nin tutumu ele alınacaktır. Adı geçen düzenlemenin gerçekten ihtiyaç sonucu olarak ortaya çıkıp çıkmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bunun yanında CHP iktidarı döneminde çıkarılan bir kanunun başka bir iktidar döneminde kaldırılması/düzenlenmesinde CHP'nin tutumu incelenecektir. Türkiye'de 27 yıllık CHP döneminin ardından başa geçen Demokrat Parti'nin, muhalefetle meclis içi ilişkilerini ortaya koyması açısından Arapça Ezan Yasağı Kanunu'nun meclis görüşmeleri önemli bir yer tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Arapça Ezan Yasağı, Propaganda

ABSTRACT

During the Republican People's Party Period, some practices were carried out in order to popularize the use of Turkish. One of these practices was the Turkish adhan for the first time on January 30, 1932, at the Fatih Mosque. The prime minister of the period was İsmet İnönü, when the adhan was recited in Turkish for the first time. The official ban on the Arabic adhan was on June 2, 1941, when İnönü was president. The ban on the Arabic adhan was "officially" implemented for about 9 years. This law, which was the first act of the Democratic Party government in the issue of religion, was abolished on 16 June 1950 and was published in the Resmi Gazete on 17 June 1950. The abolition of the Arabic adhan increases the predictability of the policies to be implemented by the Democratic Party government. In this study; the adoption and implementation of the Arabic Adhan Ban Law, the problems in its implementation, the DP's use of it as a propaganda tool and the factors affecting its abolition, the reflections of this on the press, the debates, and finally the RPP's attitude will be discussed. It will be tried to reveal whether the aforementioned regulation really emerged as a result of necessity. In addition, the attitude of the RPP in the repeal/regulation of a law enacted during period of the RPP government in another government period will be examined. Parliamentary discussions of the Arabic Adhan Ban Law have an important place in terms of demonstrating the relations of the Democratic Party, which came to power after the 27-year RPP period in Turkey, with the opposition in the parliament.

Keywords: Democratic Party, Republican People's Party, Arabic Adhan Ban, Propaganda

GİRİŞ

İlk kez Cumhuriyet Dönemi'nde ortaya çıktığı düşünülen uygulamalardan biri olan Arapça ezan yasağının düşünsel temelleri daha öncelere dayanmaktadır. Ziya Gökalp'in 1918'de yayımlanmış olan "Vatan" başlıklı şiirinde geçen "Bir ülke ki cami'inde Türkçe ezan okunur, Köylü anlar ma'nasını namazdaki duanın..." dizeleri Arapça ezanın yasaklanmasını işaret etmese de ezanın Türkçe olmasının halk tarafından anlaşılmasını sağlayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla Türkçe ezan özelinde ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi fikri Cumhuriyet'in ilanından öncesine dayanmaktadır. Öte yandan milli mücadele döneminde, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de benzer bir görüş dile getirilmiştir. Dersim milletvekili Abdülhalik Tefvik Bey (Gençtürk) Cuma hutbelerinin halk tarafından anlaşılmasında güçlük çekildiğini, hutbelerin Türkçe şeklinde tercüme edilmesini teklif etmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, I. Dönem, Cilt 4: 453.) Görüldüğü üzere ibadetlerin

Sadiye Tutsak¹
Murat Gülmez²

How to Cite This Article
Tutsak, S. & Gülmez, M.
(2023). "Demokrat Parti'nin Dini Propagandaları Bağlamında Arapça Ezan Yasağının Kaldırılmasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tutumu", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 9(69): 3015-3024. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/smryj.68495>

Arrival: 21 January 2023
Published: 28 March 2023

Social Mentality And Researcher Thinkers is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Uşak, Türkiye

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ABD, Uşak, Türkiye

Türkçeleştirilmesi düşüncesi Cumhuriyet'ten önce farklı mecralarda yankı bulmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise temel İslami kültürün millete kendi diliyle öğretilmesi amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi konusunu da kapsayan Diyanet İşleri Başkanlığı bütçe görüşmeleri 21 Şubat 1925 tarihinde gerçekleşmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, II. Dönem, Cilt 14: 227.) Bu doğrultuda Kur'an'ın tercümesi Mehmet Akif'e (Ersoy), tefsiri Elmalılı Hamdi'ye (Yazır) ve Tecrid-i Sarih tercümesi de Babanzade Ahmet Naim Efendi'ye yaptırılmıştır. (Köksal ve Kaya, 2011: 19.) 16 Mayıs 1933 tarihli belgeye göre ise Milli Eğitim Bakanlığınca Kur'an tefsirinin bastırılması gündeme gelmiştir. Hatta tefsirin dili arasında Diyanet İşleri Başkanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında küçük çaplı anlaşmazlıklar da yaşanmıştır. Buna göre Diyanet İşleri Başkanlığı tefsirlerin dilinin kontrol edilmesine gerek görülmediğini söylerken Milli Eğitim Bakanlığı ise Kuran-ı Kerim gibi halk açısından önem arz eden eserin tefsirinin dil bakımından kontrolünün öneminden bahsetmekteydi. (BCA, 26-150-19/ 30-10-0-0.) İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi sürecinde ilk Türkçe ezanın 30 Ocak 1932 tarihinde Hafız İrfan Efendi tarafından Fatih camisinde okunacağı Son Posta Gazetesinde bildiriliyordu. (Son Posta, 30 Kanunisanı 1932: 11.) Arapça ezan ve kamet okuyanların üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezasına çarptırılmasını öngören kanun düzenlemesi ise 6 Haziran 1941 yılında Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. (Resmi Gazete, 6 Haziran 1941, Sayı: 4827: 1126.) Arapça ezan hakkındaki yasal düzenlemeler ayrı bir incelemenin konusunu oluşturacağından bu çalışmada bu süreç iktidar-muhalefet ilişkileri düzleminde incelenecektir. Arapça ibadet yasağının uygulanmasına karşı çıkan girişimler görülmüştür. Bu girişimler kapsamına ve kitlesine göre değişkenlik göstermektedir. Adı geçen Arapça ezan yasağının ve ona karşı gösterilen tepkiler büyük ölçekte olmayıp bastırılabilmiştir, ancak ilerleyen dönemlerde Arapça ezan yasağı hakkında düzenlemeler ve tartışmalar yaşanmıştır. Bu yüzden Arapça ibadet yasaklarına verilen tepkiler, Demokrat Parti (DP)'nin politikasını direkt olmasa da dolaylı yoldan etkilemiştir. Diğer yandan 1946-1950 döneminde DP'nin Arapça ezan noktasında dini propaganda yaptığını görüyoruz. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Kastamonu milletvekili Dr. Fahri Ecevit'e göre, DP üyeleri mürtecilerle iş birliği yapmıştı ve ezanı Arapça haline çevirmeyi vadediyorlardı. Bununla beraber DP, ilmiyal dağıtımını dini propaganda mahiyetinde uygulamalar yapacaklardı. (TBMM Zabıt Ceridesi, VIII. Dönem, Cilt: 1: 136.) Görüldüğü gibi DP dini propagandalarına 1950'den önce başlamıştı. DP iktidarını genel olarak değerlendiren Enver Karal, DP'nin DP lehine dini propaganda yapanlara nüfuz ve menfaat sağlandığını belirtmektedir. (Karal, 1960: 9.) CHP milletvekilleri, DP'nin bu noktadaki dini propagandalarına karşı birtakım tepkiler gösterse de "DP 14 Mayıs 1950 genel seçimlerini çoğunlukla kazandı." (Son Posta, 16 Mayıs 1950.) Bu seçim zaferini gazeteci ve aynı zamanda CHP Kars milletvekili olan Hüseyin Cahit Yalçın şu şekilde açıklamaktadır:

"İşte canla başla giriştikleri propaganda faaliyetleri hükümet mesuliyetini deruhte etmek ümidiyle değil, mümkün olduğu kadar çok milletvekili çıkarabilmek gayreti ile yapıldığı içindir ki propagandaları meşru ve dürüst addedebileceğiniz kılıktan çıktı, pek amiyane ve demagojik bir şekil aldı. Halkın din hissini tahrik etmekten bile çekinmediler. Fakat yalnız Arapça ezan karın doyurmayacağını bildikleri içindir ki halkı avlamak uğrunda mümkün ve gayri mümkün her şeyi vadedtiler. Hayatı ucuzlattılar, askerliği kaldırdılar, vergilerin üzerinden sünger geçirdiler. Ormanları köylülere verdiler. İşçileri grev yapmakta serbest bıraktılar. Bütçede yüzlerce milyon liralık tasarruf yaptılar. Bunlar da kafi gelmedi. Dünya kuruluşu hiçbir filozofun veya büyük devlet adamının yapamadığı bir mucizeyi yapacaklarını iddia ettiler. Hallerinden memnun olmayanlar bize gelsinler, biz kendilerini memnun edeceğiz, dediler. Hasılı, yeri, göğü, dünyayı ve ahreti hep vadedtiler." (Yalçın, 1951:96.)

Görüldüğü gibi din propagandaları DP'nin kitleleri bünyesinde toplamak için kullandığı bir araç olmuştur. Sadece din propagandaları sayesinde 1950 seçimlerini kazanmamış olsa da "kırgın kitle"den oy alabilme adına tüm fırsatları değerlendirmeye çalışılmıştır. CHP'nin yaklaşık 27 yıllık iktidarında ekonomik, sosyal, hukuki temelli farklı sebeplerle yönetimden memnun olmayan halk kitlelerini toplama konusunda DP başarılı olmuştur. DP demokrasi, inanç özgürlüğü söylemiyle Arapça ezan yasağından şikayetçi kesimi de kazanmayı bilmiştir. Bu kitlenin kazanılmasında din propagandalarının etkisi vardır.

DP'nin iktidara geldiğinde ilk icraatından birisi, Arapça ezan yasağını içeren Türk Ceza Kanunu'nun 4055 sayılı kanununun 526. Maddesini düzenleyerek Arapça ezanı yasağını 16 Haziran 1950'de kaldırmak olmuştur. (Resmî Gazete, 17 Haziran 1950, Sayı: 7535.) Bu noktada, CHP'nin Arapça ezan yasağının kaldırılması konusundaki DP'nin propagandalarına ve yasağının kaldırılışına verdiği tepkileri incelemek, 1950'den sonraki dönemde değişen siyasi düzenin partilerde ve siyasetçilerdeki etkilerini anlamamız açısından önemlidir. Adı geçen 1950 sonrası dönemde uzun süren CHP iktidarının sona erdiği, bunun yerinde DP iktidarının yaklaşık on yıllık iktidarının başlamasını ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türk siyasi hayatında değişen dinamikler, partiler arasındaki ilişkileri ve birtakım konulardaki tutumlarını etkilemiştir. Arapça ezan yasağı konusu ise bu tartışmalardan birisidir.

ARAPÇA EZAN YASAĞI KANUNU'NUN KABUL EDİLMESİ

Öncelikle belirtmek gerekiyor ki Cumhuriyet'in ilanından sonra kamuoyunu uzun süredir meşgul etmesi ve uygulamalara başlanmasına rağmen Arapça ezan yasağının bir kanun olarak kabul edilişi ve Resmî Gazete 'de yayımlanması 1941 yılını bulmuştur. (Resmî Gazete, 6 Haziran 1941, Sayı:4827.) Bu yasağın uygulanması adı geçen kanunun Resmî Gazeteden yayımlanmasından önce gerçekleşmiştir. Bu noktada sadece ezanın değil birtakım ibadetlerin, eserlerin de Türkçeleştirildiğini görüyoruz. Örneğin ilk Türkçe Kur'an Yerebatan Camisi'nde 22 Ocak 1932 tarihinde okunmuş ve halk büyük ilgi göstermiştir. (Akşam, Son Posta, Cumhuriyet, Vakit, 23 Ocak 1932.) Ardından 30 Ocak 1932 tarihinde Fatih Cami'sinde Hafız Rıfat (Bey) tarafından ikinci ezanı Türkçe okunmuş ve halk büyük ilgi göstermiştir. (Son Posta, Cumhuriyet, 31 Ocak 1932.) Türkçe ezan uygulaması sürecinde Kur'an'ın Türkçe okunması gibi örneklerle genel olarak ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi çalışmaları görülmektedir. Ezanın Türkçeleştirilmesi noktasındaki tartışmalar kendini ilerleyen zamanlarda (özellikle 1950'den sonraki dönemde) da gösterdiği için diğer ibadetin ya da kutsal metinlerin Türkçeleştirilmesi çalışmalarından ayrılmaktadır. Örneğin Kur'an'ın Türkçe tefsirleri gibi ibadetin Türkçeleştirilmesini içeren uygulama ilerleyen dönemlerde Türk siyasetini Arapça ezan yasağı kadar meşgul etmemiştir.

Türkiye'de Arapça ezanın Türkçeleştirilmesi süreci yaşanırken Atatürk'ün teşvikleriyle Türk Dil Kurumu'nun da Türkçenin düzenlenmesine yönelik pek çok çalışma yaptığı bilinmektedir. Bunların bir örneği Türkçedeki yabancı kelimelerin Türkçesini ikame edecek şekilde düzenlenmesidir. (Bkz. Birinci Türk Dil Kurumu Kurultayı: Tezler, Makaleler, Zabıtlar, Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1933. Ayrıca Bkz. İkinci Türk Dil Kurultayı: Müzakere, Zabıtlar, Tezler, Türk Dili Tetkik Cemiyeti, Ankara, 1934.) Ayrıca Şakir Ülkütaşır eserinde Türkiye'deki dil üzerine yapılan düzenleme tekliflerini, düşüncelerini ele aldığı kitabında bunu 1862 yılına kadar geriye götürmektedir. Ona göre, Antepli Münif Efendi 11 Mayıs 1862 tarihinde kurucusu bulunduğu Cemiyet-i İlmîyye-i Osmaniye'de Arap harflerine yeni şekil vermek, onları ıslah etmek, yazılış ve okunuşunu kolaylaştırmak gibi düşünceleri ortaya atmıştır. (Ülkütaşır, 1998: 16.)³ Cumhuriyet ilan edildikten sonra ulus devletleşme sürecine giren Türkiye'de bu tartışmaların geri gelmesi bu noktada doğal gözükmektedir. Atatürk'ün "*Türkçe, dillerin en güzeli, en zenginidir. Yeter ki, bu dil şuurla işlenmiş olsun!*" (Bozkurt, 2000:52.) ifadesi bu noktada yapılan düzenlenmelerin gerekliliğini vurgulamaktadır. Ulus devlet inşası sürecinde dildeki düzenlemeler dilin, uluslaşma sürecindeki öneminden kaynaklanmaktadır. Bununla beraber yukarı örneklerde de görülebileceği üzere dil ve yazı düzenlemeleri ve tartışmaları dikey ekseninde geçmişe, yatay ekseninde de çok boyutluluğa sahiptir. Dolayısıyla ezanın Türkçeleştirilmesi, ulus devlet inşasında bir araç olarak görülmüştür. Demokrat Parti bu konuyu siyaset sahnesine getirerek tartışma konusuna dönüştürmesiyle bu reformun araçsallığından çok amaç mahiyetine dönüştürmüştür.

ARAPÇA EZAN YASAĞI KANUNU'NUN UYGULANMASINDA ÇIKAN SORUNLAR

Demokrat Parti'nin kurucuları bilindiği üzere eskiden CHP milletvekiliydiler. Bu noktada onların CHP çatısı altındayken Arapça ezan yasağına karşı tutumlarını ortaya koymak, onların kurdukları DP iktidarı döneminde Arapça ezan yasağı hakkındaki politikalarını açıklamaya yardımcı olacaktır. Demokrat Parti'nin dört isminden yetki anlamında öne çıkan iki isim Celal Bayar ve Adnan Menderes'tir. DP iktidarı döneminde yaklaşık on yıl Cumhurbaşkanlığı görevini ifa eden Celal Bayar'ın başbakanı bu süreçte kesintisiz Adnan Menderes'tir. Celal Bayar 1950'den önce Arapça ezan yasağının kaldırılmasına yönelik girişimi mevcut değildir. Hatta kendi cumhurbaşkanlığı döneminde bu yasak kaldırdıktan sonra Adnan Menderes'in bu kararına "kızdı, kızardı ve çok üzüldü. İstifayı bile düşünmesine rağmen Adnan Menderes'in '*politik hünerbazlığına*' teslim olmuştur." (Baban, 2009:49.) DP'de laiklik ile ilgili konularda bir ikiliğin olduğu malumdur ancak burada asıl önemli konu kimin belirleyici olduğudur. Bu konuda Tanel Demirel, laiklik noktasında son tahlilde kararların Bayar'ın verdiğini belirtmektedir. (Demirel,2021:116.) Bu durum aynı zamanda Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın laiklik prensibini koruyucu tavrı 1950-1960 döneminde Başbakan Adnan Menderes'in politikalarını dengeleyici bir unsur olmuştur. İsmet İnönü'nün damadı olan gazeteci Metin Toker ise "*DP iktidara geldikten sonra kurucuların Arapça ezana karşı tutumlarını değerlendirmektedir. Ona göre Arapça ezan konusu açıldığında Celal Bayar susardı, Menderes evet ya da hayır demezdi, ancak evet dediğini belli ederdi, Fuat Köprülü iktidara geldiklerinde bu işi çözeceklerini ifade ederdi, Refik Koraltan'ın ise kimsenin anlamadığı lafları ettiğini*" söylemektedir. (Toker,1996: 48.) Nitekim Celal Bayar da ezan konusunda "*bu yasanın DP'nin ilk icraatı olarak ortaya konmasını hoş karşılamadığını, bu yasaya karşı olmasa da memnun olmadığını ve burulduğunu*" (Bozdağ, 1993: 105.) ifade etmektedir. İsmet Bozdağ Bayar'ın bu düşünlerini diğer iki DP

³ Bu ve buna benzer birçok örnek mevcuttur. Ziya paşa halkın resmi dili anlayamadığını ve Arapça- Farsça kelimeleri aşırı kullanımının yersizliğinden bahsetmektedir. 1868'de Hürriyet'te yayımlanan Şiir ve İnşa başlıklı makalesi, aktaran Şerafettin Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil, Cumhuriyet*, İstanbul 1998, s.14. Yine Ahmet Vefik Paşa 1876 yılında yayımladığı sözlüğe Lehçe-i Osmani adını veriyor ve Türkçe ile Arapça ve Farsça asıllı olanlar arasında ilk açık seçik ve bilinçli bir ayırım yapıyordu. 19. Yüzyılın sonlarına doğru Şemsettin Sami ise Sabah gazetesinde çıkan Edebiyat-ı Müstakbelemiz adlı makalesinde "*Dilimizi sadeleştirelim, dilimizi Türkçeleştirelim diye bağırılmaktan vazgeçmeyeceğiz*" diye yeni bir amaca yöneldiğine işaret etmiştir. Bkz. Turan, *age.*, s.14.

kurucusu olan Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile paylaştığını bildirmektedir. (Bozdağ, 1993: 105.) Böylece Arapça ezan yasağının kaldırılması hususunda DP kurucuları arasında Menderes yalnız kalmış oluyordu. Arapça ezan yasağının kaldırılmasını gündeme getirmeye yatkın görünen isim Adnan Menderes'tir. Ancak onun CHP milletvekiliyken birtakım kurumlara ve uygulamaya karşı tutumuyla DP'deki düşünceleri farklılık göstermektedir. Örneğin 1932'de Aydın Halkevinin açılışında halkevlerinin milletin kültür ihtiyacını karşılamada önemine değinen Menderes, 1955 Yılı'nda başbakanken halkevlerine “*içi boşalmış, tarihe karışmış, partiler için utanç kaynağı*” olduğunu ifade eden bir tutumun içerisine girmiştir. (Aydemir,1968: 69.) Adnan Menderes'in süreç içerisinde fikirlerinin değişmesi ihtimali düşünülebilir. Buradaki değişimin nedenini Menderes'in siyasi kimliğinin değişiminde aramak gerekir. Menderes birtakım kurumların ve uygulamaların gereksizliğini vurgulamak için kendisinin başbakan olmasını beklemiştir. Örneğin Arapça ezan yasağının gerekli olmadığını ve kaldırılmasının gerektiği buna bir örnektir. Dolayısıyla Arapça ezan yasağı hakkındaki düzenlemeyi kendi başbakanlığı döneminde dile getirmesi yadırganacak bir durum değildir. Geçmişte Arapça ezan yasağına dair tepkileri incelemek, Menderes'in bu konudaki düşünce, davranış ve politikalarına ne kadar etki ettiğini anlamamızda yardımcı olacak bir araçtır.

Türkçe ibadet uygulamalarına karşı verilen tepkiler çeşitli olsa da nispeten kitle eylemi olan Bursa hadisesi Atatürk'ün müdahale etmesiyle tarihsel süreçte özel bir yere sahiptir. Atatürk, yurt gezisindeyken 1 Şubat 1933 tarihinde Bursa'da çıkan olay üzerinde Afyon'dan Bursa'ya hareket etmiştir. (Milliyet, 5 Şubat 1933.) Halktan birtakım kişilerin ezanı ve kameti Arapça okumaları üzerine bir polis memuru duruma müdahale etmiştir. Bunun üzerine bir kişi: “*Hristiyanlar ve Yahudiler istedikleri gibi ibadet edebiliyorlarken biz edemeyecek miyiz?*” diyerek dertlerini anlatmak üzere cemaatle birlikte Evkaf Müdürlüğü'ne giderek “*istemeyiz*” şeklinde bağırarak taşkınlık çıkarmışlardır. (Son Posta, 6 Şubat 1933.) Bu olay fazla büyümeden dizginlense de Müftü Nurettin, Sulh Hakimi Hasan Bey, Savcı Sakip Bey isimdeki memurlar görevlerinden ihmal gerekçesiyle uzaklaştırılmışlardır. (Cumhuriyet, 9 Şubat 1933.) Atatürk ise bu olay üzerine bunun fazla öneme sahip olmadığını, meselenin din değil, dil esasında olduğu yorumunu yapmıştır. (Cumhuriyet, 7 Şubat 1933.) 13 Ocak 1936 tarihli mektupta ise CHP Maraş İl Başkanı Burdur Saylavı, Türkçe selanın arasına Arapça karıştırıldığını, bunun üzerine müftü ile görüşülüp camilere uyarı yazısının yapılandırıldığını CHP genel sekreterliğine bildirmekteydi. (BCA, 190-0-0-1/ 611-121-1.) Yozgat'tan genel sekreterliğe gönderilen 22 Nisan 1936 tarihli mektupta ise Arapça ezan faaliyetlerinin geçen yıla oranla arttığı ifade edilmekteydi. (BCA, 190-0-0-1/ 611-121-1.) Bir başka somut olayda ise Karamanlı Hasan Gemalmaz adlı kişinin tekbiri Arapça aldığı belirtiliyordu. Bu eylemi Hasan Gemalmaz'ın Türkçe tekbiri bilmemesi üzerine gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine vali, müftüye vaizlerin ehliyetli kişilerden seçilmesi noktasında uyarı yapmaktadır. (BCA, 51-0-0-0/ 12-102-12.) Konya Valisi ise 17 Şubat 1938 tarihli mektubunda il müftüsüne gönderdiği mektupta halka Arapça tekbir gibi konularda uyarı yapıp yapılmadığını sormaktaydı. (BCA, 51-0-0-0/ 12-102-13.) 1948'e gelindiğinde ise Arapça Ezan Yasağı Hakkındaki Kanun'un, hatim, mevlit, bayram namazlarındaki tekbirleri kapsamadığını Diyanet İşleri bir genelge ile duyurmuştur. (BCA, 51-0-0-0/ 4-31-3.)

Yukarıda örnekleri verildiği üzere Arapça ezanın uygulamasında bazı sorunlar ve düzenlemeler görülmekle beraber bunların hiçbiri ciddi manada kitlesel eyleme dönüşmemiştir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi devlet-halk arasındaki koordinasyonun başarısızdır. Sorun teşkil edici gelişmeleri CHP taşra örgütü merkeze bildirmeyi kendine görev edinmiştir. Bu sayede olası büyük sorunların önüne geçilmiştir. Buradan çıkartabilecek bir diğer sonuç ise yukarılarda belirtilen Türkçe ibadet tasarısı, Cumhuriyet devrimlerinin ulus devlet gayesini gerçekleştirme amacıyla yapıldığı halk tarafından da kavranmış olmasıdır. Bu kavrayışa bir örnek olarak CHP'nin politikalarına muhalif olarak görünen Büyük Doğu Dergisi'ni gösterebiliriz. Adı geçen derginin 25 Kasım 1949 tarihli 7.Sayısında Yahya Kemal'in “Ezansız Semtler” adlı eseri yayımlanmıştır. (Büyük Doğu Dergisi, 25 Kasım 1949, Sayı:7: 6.) Bu yazının ortasına eklenen notta ise “*27 yıl önce yazılan bu eseri yayımlamayı tercih ettik çünkü yazar bu günleri görmüş*” deniyordu. Bununla birlikte Yahya Kemal'in eserinde genel bir manevi boşluktan, dinsizlikten bahsediliyordu. Derginin belirtilen sayısında ezanın diliyle ilgili herhangi bir şikâyet gözlemlenmemektedir. Büyük Doğu Dergisi'nin bu tutumunu siyasi baskılarla açıklamak mümkün değildir, çünkü belirtilen dergi CHP Hükümetine yönelik daha ağır eleştirileri yapabilmektedir. Örneğin 8 Nisan 1949 tarihli Büyük Doğu gazetesi köy enstitülerini “*tarih boyunca Türk bütünlüğüne yapılan en büyük suikast*” olarak tanımlayabiliyordu. (Büyük Doğu, 8 Nisan 1949, Sayı:5.) Dolayısıyla Arapça ezan yasağı amaca yönelik bir araç olduğu halk tarafından idrak edilmiş ve halk tarafından benimsenmiştir.

MUHALEFETTE VE İKTİDARDA DP DÖNEMİ ARAPÇA EZAN YASAĞI KANUNU HAKKINDA PROPAGANDALARI

TBMM'de 7 Haziran 1945 tarihinde verilen bir tavrıyla CHP içerisinde çok partili rejime doğru bir hareket başladı. Bununla beraber DP'nin resmen kurulması 7 Ocak 1946'yı bulacaktı. (Bayar, 1986: 47-48.) DP'nin

kuruluş sürecindeki en etkili isimlerden birisi eski başbakan ve CHP milletvekili olan Celal Bayar'dır. Bu itibarla DP'nin muhalefetine oluşmasındaki payı büyüktür. CHP'nin milletvekilliğini hatta idari görevlerini yürüten Celal Bayar ile birlikte Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan isimli dört üyesinin CHP Parti Grup Başkanlığı'na verdikleri bir tavrile, memlekette demokratik usullerin daha geniş tatbikine geçilmesini istediler. Dörtlü Takrir olarak da bilinen bu tavririn altında sırasıyla Celal Bayar'ın, Refik Koraltan'ın, Fuat Köprülü'nün ve Adnan Menderes'in imzaları bulunuyordu. (...) Bayar 7 Aralık 1945'te 85 maddelik Tüzüğünü ilgili makama gönderdi. Partinin tüzüğünde başlıca şu esaslar bulunuyordu: Serbest seçim, dini politikaya alet etmemek, özel teşebbüse önem vermek, sendikaların kuruluşunu teşvik etmek. (Aydemir, 1967: 437-442.) Bu ilkelerden dini politikaya etmeme maddesi önemlidir çünkü Arapça ezan yasağının kaldırılması hususundaki propagandalar isteyerek ya da istemeyerek ihlal edilmiştir. Öte yandan DP'nin demokrasi ideallerini yerine getirmek için ibadet özgürlüğünün bir uzantısı olarak Arapça ezan okuyabilme özgürlüğü DP'nin uygulanması muhtemel ve yerinde politikadır. Çünkü halkın ibadetini istediği gibi yerine getirebilmesi demokrasi idealinin bir parçasıdır. Bunun propaganda malzemesine dönüştürülmesi ise DP'nin ilkelerine aykırı bir durumdur. Ayrıca DP içerisinde 1950-1960 döneminde zaman zaman ortaya çıkan parti içi hizipleşmelerin ilk örneklerinden birisi olarak DP'nin kuruluşundaki bu çelişkileri örnek gösterebiliriz. İktidar olma yolunda ilerleyen DP'nin propagandalarının konusu çeşitli olsa da bunlardan "üzerinde en çok durulanlar pazar ekonomisi ve din olmuştur." (Keyder, 2019: 151.) Bu noktada ezan da dinin içerisinde yer alması bakımından incelemesi gereken bir meseledir. Esasen demokrasi, özgürlük gibi kavramlar siyaset sahnesinde kullanıldığında yan ürün olarak din özgürlüğü konusu da tartışılır hale gelir. Bu kavramları ve konuları birbirinden ayırmak zordur. Burada altı çizilmesi gereken asıl nokta Türkiye'deki siyasi sistemin değişmesinden kaynaklanan partilerin tutum değişikliğidir. Bu etki-tepki ilişkisine örnek olarak DP'nin din kozuna karşılık olarak CHP'nin okullarda din eğitime izin vermesi, idari görev değişikliği olarak da İslamcı eğilimleriyle bilinen Şemsettin Günaltay'ın Hasan Saka'nın yerine Haziran 1948'de kabinenin başına getirilmesi verilebilir. (Zürcher, 2022: 249-250.) Öyle ki CHP 1957 seçimlerine yönelik dini propagandalarına din okullarını CHP'nin açtığı eklenmiş ve CHP'liler tarafından halka bildirilmiştir. (BCA, 30-1-0-0/ 43-254-17.) Demokrat Parti yöneticilerinin geçmişte CHP'de milletvekilliği ve idarecilik hizmetinde bulunmalarına rağmen bu dönemde halkevlerinin kapatılmasına, arapça ezan yasağının iptal edilmesine yönelik çabalarının olmaması iktidara gelmeden önce bu konularda ciddi itiraz girişimlerinde bulunmamaları, ayrıca çok partili hayata geçtikten sonra 1946-1950 yılları arasında bu konularda muhalif parti olarak ciddi eleştiriler getirmemeleri dikkat çekmektedir. Ancak DP'nin iktidar olduğu 1950 sonrası dönemde halkevleri ve Arapça ezan yasağı tartışılan konular olmuşlardır. Bu konuda İsmet İnönü'nün damadı olan gazeteci Metin Toker'in birtakım gözlemleri yerindedir. Ona göre "Bayar, Menderes'in ruhsal anlamda inişli çıkışlı olduğunu biliyordu. Menderes hükümet programını okurken eleştirilerini CHP'nin son yıllardaki icraatlarına yönelik yapıyordu ve son yıllar özellikle vurguluyordu çünkü ondan önce partinin dört kurucusu ki bunlardan birisi Celal Bayar'dır ve kabinede yer almıştır, CHP'nin icraatlarının içindeydiler. Bununla birlikte Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir iktidar Atatürk devrimlerini "halka mal olmuş, olmamış" şeklinde ayırımı" dile getiriyordu. (Toker, 1996: 36-37.)⁴ Bu radikal ve karar alabilen tutum, başını Menderes'in çektiği bir hizip tarafından desteklendiği görülmektedir. DP yöneticilerinin ya da milletvekillerinin Arapça ezan yasağı gibi birtakım kanunları düzenleme vaatlerine, bu kanunun onların önceden (belirtilen isimlerin CHP'den ayrılmadan önce) CHP'de yer almaları engel olmamıştır. Bu durumu değişen siyasi roller ve pozisyonlarla açıklayabiliriz. DP, kendine demokrasiyi getirme, kollama misyonu olarak Arapça ezan yasağını kaldırmayı bir gereklilik olarak görmüştür. Fakat Arapça ezan konusunda DP içerisinde herkesin hemfikir olduğunu söylemek mümkün değildir.

Demokrat Parti'nin muhalefette olduğu dönemde ezanın diliyle ilgili birtakım tartışmalar meclis içinde ve meclis dışında görülmüştür. Bu tartışmalar dönemin gazetelerinde yer almasıyla her biri dini propaganda mahiyetindedir. Demokrat Parti'de görev yapan Yusuf Hikmet Bayur'un Türkçe ezanın Atatürk'le ilgisi olmadığını söylemesi üzerine Falih Rıfkı Atay bir yazısında Türkçe ezanın gerekliliğinin altını çizerek Atatürk'ün bu düzenlemeyle bizatihi ilgilendiğini ifade etmiştir. (Cumhuriyet, 8 Şubat 1949, Sayı: 8798.) Yine 1946-1950 döneminde önce DP'de yer alan daha sonrasında ise Millet Partisi'nin kurucularından olan İstanbul Milletvekili Osman Nuri Köni, mecliste "sağ ve sol cereyanlarla mücadele tasarısı" konulu meclis görüşmesinde Atatürk'ün Arapça ezanı yasaklamadığını, bunun Atatürk'ten sonra yasallaştığını belirterek o dönemin CHP'sini suçluyordu. (Son Posta, 9 Haziran 1949, Sayı: 1138.) DP'de Arapça ezan düzenlemelerinde Atatürk'ün etkisini azaltma çabaları görülmektedir. Nitekim Celal Bayar da ezan meselesini Atatürk'ün Türkçe ibadet reformları konusunda Arapça ezanla yetindiğini, ileriye götürmediğini ifade ederken Arapça ezan yasağını kanuna çevirenin Atatürk'ün ölümünden sonraki CHP idaresi olduğundan (Bayar, 1986: 111.)

⁴ Bununla birlikte Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesinde Cumhuriyet kurulu ilk kez din siyasete alet ediliyordu. Bunda DP kazanında kişiliği değişen Yusuf Hikmet Bayur'un da payı vardı. Bkz. Cihat Baban, *Politika Galerisi Bir Devrin Hükümranları*, Timaş Yayınları, 2009 İstanbul, s.126.

bahsetmektedir. Görüldüğü üzere Arapça ezan yasağı ile Atatürk'ü ayırma gayretini 1950-1960 döneminin Cumhurbaşkanı Celal Bayar da tasdik etmektedir. Demokrasi, inanç özgürlüğü, hürriyet gibi kavramlar genel olarak DP muhalefatinin temel söylemleridir. 1946-1950 DP muhalefeti döneminde Arapça ezan yasağının kaldırılması dile getirilen bir konudur. DP ortaya çıkışıyla beraber demokrasiyi sık sık gündeme getiren bir parti olmuştur. Türkiye'ye demokrasiyi getirme amacıyla olan bu partinin ibadet özgürlükleri alanında düzenlemeler yapmaması beklenemez bir durumdur. İstenilen dilde ibadet edilme özgürlüğünü demokrasinin bir gereği olarak yansımaları bu durumun doğal sonucu olmaktadır. Bu bir manada Arapça ezan yasağının kaldırılması ile demokrasiyi iç içe geçmişliğe sürüklemiştir.

DP iktidarında ise Zafer Gazetesi 5 Haziran 1950 'de Arapça ezan yasağının kaldırılacağını yazarak Menderes'le görüşmeyi yayımlıyordu. Menderes, dini siyasete karıştırmamak koşuluyla dini görevleri yerine getirebilmesi vicdan hürriyetinin icabı olduğunu söylüyordu. (Zafer, 5 Haziran 1950, Yıl: 2 Sayı: 400.)

Demokrat Parti, hürriyet söylemini gerçekleştirmek için giriştiği Arapça ezan yasağını ibadete engel olarak görmektedir. Son Posta ise aynı gün "*laiklik konusunda yeni kararlar alınıyor*" şeklinde başlıkla Menderes'in söylevini paylaşıyordu. (Son Posta, 5 Haziran 1950, Sayı: 1494.) Adalet Bakanı Halil Özyörük'ün ise bu tarihlerde antidemokratik kanunların süratle değiştirileceğini (Yeni İstanbul, 8 Haziran 1950, Sayı:190.) bildirmesi DP'nin başlangıçtan beri benimsediği, savunduğu demokrasi dilinin Arapça ezan yasağının kaldırılması konusuna somutlaştırma gayreti olarak yorumlanabilir. Bu noktada içerisinde eski CHP'lilerin de yer aldığı DP, zamanında tedbir olarak alınan Arapça ezan yasağını antidemokratik olarak görmektedir. DP'nin meclis grubunun toplanıp ezan meselesinin görüşüleceği ise 13 Haziran 1950 'da bazı gazetelerde yer alıyordu. (Zafer, Son Posta, 13 Haziran 1950.) Ertesi gün ise Adnan Menderes'in demecine yer veren Zafer Gazetesi'nde Menderes, Arapça ezan yasağını anayasaya ve laiklik prensiplerine aykırı olarak değerlendirmiştir. (Zafer, 14 Haziran 1950, Yıl:2, Sayı:402.) Yine Zafer Gazetesi 16 Haziran'ı işaret ederek adı geçen meselenin mecliste görüşüleceğini yazıyordu. (Zafer, 15 Haziran 1950, Yıl:2, Sayı:410.) Başbakan sıfatıyla Adnan Menderes, Arapça ezan yasağının zamanında lüzumlu olduğunun ancak artık kaldırılması gerektiğini ifade etmektedir. (Son Posta, 5 Haziran 1950, Sayı: 1494.) 14 Haziran tarihli Son Posta Gazetesi'nin manşetteki "*Demokrat Parti millete ne vaat etmişse yerine getirecektir*" başlıklı haberde Menderes, Arapça ezan yasağının parti içinde görüşülüp kaldırılmasının kararlaştırıldığını üstelik bunun Ramazan Bayramından önce gerçekleştirileceğini söylemesi (Son Posta, 14 Haziran 1950, Sayı: 1503.) dikkat çekicidir. Buna göre Arapça ezan yasağının kaldırılması muhalefetteki DP'nin bir vaadi olduğunu DP'nin etkili ismi ve Başbakan'ı Adnan Menderes kabul ediyordu. Yukarıda belirttiğimiz gibi Menderes bu yasağın başlangıcındaki gerekliliğini kabul etmiştir. Ancak başbakanlık görevine gelen Adnan Menderes, Arapça ezan yasağı konusunu demokrasi ve özgürlük kapsamında değerlendirmeleri daha ağır basmaktadır. Menderes'e göre Arapça ezan yasağı kabul edilemez ve anayasaya aykırıdır. Adnan Menderes'in Arapça ezan yasağı hakkındaki görüşlerinin basına yansımaları, Arapça ezan yasağının uygulandığı 1932-1950 dönemindeki yasanın gerekliliklerinden çok demokrasiye aykırılığı şeklinde yansımıştır. Böylece DP'nin din propagandalarının niteliği artmıştır. Bu da DP'nin din propagandalarının ezan özelindeki güçlü bir örneğini oluşturmaktadır.

ARAPÇA EZAN YASAĞI KANUNU'NUN KALDIRILMASINDA CHP'NİN TUTUMU

Arapça ezan yasağının kaldırılması noktasında CHP'nin tutumunu incelemek, bu yasağın kaldırılmasının sebeplerini ve bu sebepleri oluşturan dinamikleri görebilmek açısından oldukça önemlidir. Yukarıda belirttiğimiz gibi meclis görüşmelerinde CHP, Arapça ezan yasağının kaldırılması noktasında DP ile ortak hareket etmiştir. Bu düzenleme yapılırken CHP adına konuşan Cemal Reşit Eyüboğlu, Arapça ezan yasağını milli devlet politikası gereğince uygulandığını belirterek milli şuurun kendiliğinden oluşacağına güven duydukları, bu konuyu tartışmayacaklarını, düzenlemeye destek vereceklerini ifade ediyordu. (TBMM Zabıt Ceridesi, IX. Dönem, Cilt: 1: 182.) Aslında bu tavır CHP'nin genel tutumunu yansıtmaktadır. Ona göre Arapça ezan yasağı milli devlet politikasının sağlanması için gerekliydi ama CHP, milli devlet politikasının kendi kendine oluşmasını beklemeye karar verdiklerini belirtmekteydi. Bu noktada milli devletin kendi kendine oluşacağına güven bir temenni niteliğindedir, asıl istenen değil. CHP iktidarında Arapça ezan yasağının kaldırılmasında sakınca görülmeseydi eğer kolaylıkla kaldırılabilirdi. Zira CHP iktidarı elinde bulundurduğu bu süreçte mecliste güçlü bir yasama gücüne sahipti. Kendi iktidarı döneminde CHP uzun süre Arapça ezan yasağı kaldırılmamış, aksine fiilen uygulanan bu yasak 1941'de kanunlaştırılmıştır. Dolayısıyla CHP'nin Arapça ezan yasağına karşı DP ile gösterdiği ortak tutumundaki bu çelişkili durum gözden kaçmamaktadır. CHP'nin ezan yasağı konusundaki tutumunda ani bir değişiklik gösterdiği sabittir. Bunu açıklamak için birtakım yeni gelişmelere bakmamız gerekmektedir.

Öncelikle Demokrat Parti'nin ortaya çıkışıyla Cumhuriyet tarihinin ilk ciddi muhalefet hareketi başlamıştır. Bununla birlikte 1950 yılında CHP çatışmasız bir şekilde dünyadaki çok partili demokrasiye geçiş

örneklerinden ayrılarak iktidarı Demokrat Parti'ye bırakmıştır. (Juan, 2017: 28) Dünyada bile eşine az rastlanan bir durumu temsil eden bu demokrasiye hızlı geçişin Türkiye'de de önemli etkisi olmuştur. Menderes'e göre CHP'liler büyük olgunluk göstermişlerdi. Demokrat Parti'nin de bu olgunluğa karşılık vermesi gerekiyordu. Uzun yıllar tek başına iktidarda bulunan CHP için seçim mağlubiyeti kolay olmayacaktır. (Baban, 2009: 142) Menderes'in değindiği gibi Demokrat Parti'nin iktidara geçmesi CHP'yi etkilemiştir, bununla beraber Türk siyasi hayatına da etki etmiştir. Bu etki kendisini iktidar-muhalefet ilişkilerinde de göstermektedir. Bu noktada CHP karar alan, alınan kararları icra eden konumundan alınan kararlara karşı muhalefet eden duruma gelmiştir. CHP'nin alınan kararlara karşı takındığı tutumu incelemek, çok partili ve yarışmacı demokrasiye geçen daha önemlisi partilerin eylemlerinin halk tarafından değerlendirileceği Türkiye'nin siyasi hayatını anlamada önemlidir.

CHP, iktidarda olan DP'ye karşı muhalefet ettiği dönemde mecliste Arapça ezan yasağının kaldırılmasına destek verseler de CHP iktidarının hiçbir döneminde Arapça ezan yasağının kaldırılması konusu ciddi biçimde gündeme gelmemiştir. Arapça ezan yasağının DP iktidarına kadar kaldırılmaması ya da gündeme gelmemesi, CHP'nin DP'nin Arapça ezan yasağının kaldırılması teklifine desteği ile çelişkili bir durumu ortaya koymaktadır. Bunda siyasi partilerin pozisyonlarındaki değişiklikler önemli etkiye sahiptir. 1950'den sonraki dönemde ortaya çıkan siyasi iklim CHP'yi Arapça ezan konusunda çelişkili davranmaya itmiştir. Arapça ezan yasağını parti içinde görüşen, meclise getiren DP olmuştur. DP'nin güçlü karşı parti varlığı karşısında CHP, Arapça ezan yasağının kaldırılmasına evet oyu vermiştir. 1950 seçimleriyle iktidar değişikliğinin gerçekleştiği bir süreçte bu durumu açıklayabilecek bir kavram olarak demokrasiyi belirtebiliriz. 1960 darbesinden sonra demokrasinin ortadan kalktığı ilk fırsatta Arapça ezan yasağının tekrar gündeme gelmesi bu yüzden şaşırtıcı değildir. Milli Birlik Komitesinde Cemal Gürsel'in ezanın Türkçe okunması konusundaki teklifi sadece bir oyla reddedilmiştir. (Türkeş, 1977: 172.) Denilebilir ki CHP, Arapça ezan yasağının kaldırılmasına istemeden de olsa destek vermesinin sebebi, Arapça ezan duymak isteyen muhafazakâr kitleyi karşısına almaktan çekinmesidir. Belirtilen düzenleme; ezanın Arapça okunması değildir, ancak Arapça ezan yasağının kaldırılmasıyla okunacak ezanın dilinin Arapça olacağı adı konmamış bir gerçektir. Türkiye'nin siyasi hayatındaki dinamiklerin değişmesi, CHP'nin Arapça ezan yasağı konusundaki tutumunda değişikliğe de sebep olmuştur. “*Adnan Menderes Ezanın Türkçe okunmasını mecburi kılan kanunu iptal eden bir maddelik bir tasarı hazırladı ve meclise gönderdi. Halk Partisi, dara düşmüştü; teklif edilen kanuna karşı çıksa, zaten halk içinde kaybolan prestijini iyiden iyiye yok edecekti...*” (Bozdağ, 1993: 104.) İsmet Bozdağ'ın ortaya attığı “prestij” meselesi burada önem arz etmektedir. Türk siyasi hayatında partiler açısından imajın değer kazanması demokrasinin doğal sonucudur. Türkiye'de çok partili hayata geçilmesiyle beraber, partilerin halk nezdindeki görünüşleri partiler adına önem kazanmıştır. CHP'nin iktidarı kaybetmesiyle birlikte imaj konusu CHP'de ve tutumlarında daha fazla gündeme gelmiştir. Özellikle Arapça ezan yasağının kaldırılması noktasında CHP'nin tutumunu belirlemede DP'nin geniş anlamda demokrasi dar anlamda ise din propagandaları etkili olmuştur. Bu noktada Demokrat Parti'nin Arapça ezan yasağının kaldırılması hakkındaki teklifi CHP grubunda görüşülmüştür. İsmet Bozdağ'a göre muhalefetteki CHP'nin en tartışmalı ve kaygılı grup toplantısı bu konuda yapılmıştı. (Bozdağ, 1993: 105.) İsmet İnönü'nün telkinlerine rağmen birtakım partili neredeyse Türkçe ezan uygulamasının hata olduğunu itiraf edecek durumdaydılar. Bu durum karşısında CHP Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu, toplantıda Türkçe ezanın milli bir dil ve şuur meselesi olduğunu, milli devlet politikası gereğince mümkün olan her yerde Türkçe konuşulmasını emrettiğini bunun üzerine namaza Türkçe ezanla davetin tercih edildiğini gruba güç olsa da kabul ettirdiklerini belirtmektedir. (Barutçu, 2001: 1019.) Başka bir CHP'li olan ve 1943'te CHP Kocaeli milletvekili seçilen Nihat Erim ise Menderes hükümetinin ilk işinin Arapça ezanın müsaade edileceğini söylemesi olduğunu, bununla kalınırsa şükretmeleri gerektiğini ve diğer inkılap tedbirlerinin de kaldırılmasından korkulduğunu (Erim, 2021: 458) ifade etmektedir. Son Posta Gazetesi'nin 17 Haziran 1950 tarihli haberine göre ise CHP'nin içinde Arapça yasağının kaldırılmasına destek verenler ve vermeyenler şeklinde gruplaşmanın olduğunu ancak yasağın kalkmamasını isteyenlerin hem mecliste hem de kendi gruplarında yenildiğini yazıyordu. Bununla beraber CHP'nin meclis görüşmesinde kanun düzenlenmesi hakkındaki DP'nin lehine görüş bildirmelerinin şaşkınlık yarattığını ekliyordu. (Son Posta, 17 Haziran 1950, Sayı: 1506.) Basında CHP'nin Arapça ezan yasağının kaldırılması konusundaki tutumunun şaşkınlık yaratması, CHP'nin iktidarı DP'ye teslim edinceye kadar uyguladığı kararlı ve idealist politikaları uygulayabilme zeminini kaybetmesiyle açıklanabilir. CHP'nin kararlı ve idealist politikalarına izin veren muhalefet eksikliğini bir parti olarak DP, geniş anlamıyla muhalefet hareketi yok etmiştir. Basında CHP'nin şaşkınlık yaratan bu tutumun bir kaynağı da değişen Türk siyaset hayatının yansması olarak CHP'nin imaj kaygısıdır. Arapça ezan yasağının kaldırılması konusunda CHP tam anlamıyla ortak bir tutum takınmamış olsa da son tahlilde mecliste DP'nin lehine hareket etmişlerdir. CHP'deki bu durum şaşkınlığa neden olmuş ve medyaya da yansmıştır. Belirttiğimiz gibi bu çelişkili durumun ortaya çıkmasında ülkenin siyasi durumunun ve CHP'nin seçim yenilgisinden sonra ortaya çıkan konumunun etkisi büyüktür.

17 Haziran'da ise Zafer Gazetesi, ezan tasarısının kanunlaşmasını manşetten verirken CHP'nin son güne kadar muhalefet etse de tasarının kanunlaşmasına karşı çıkmadıklarını yazıyordu. (Zafer, 17 Haziran 1950, Yıl: 2, No: 412.) Son Posta ise inkılabı ihanet ve irticaa avdet edebiyatı yapanların azınlıkta kaldığını, CHP'de Arapça ezan ve kamet aleyhtarlarının yenildiğini (Son Posta, 17 Haziran 1950, Sayı:1506.) manşetten verirken, Akşam Gazetesi bu haberi sade bir şekilde "*Arapça ezan bugünden itibaren serbes okunacak*" olduğunu bildiriyordu. (Akşam, 17 Haziran 1950, Sayı: 11381.) Arapça ezan yasağının kaldırılmasından sonra ise halkın bu durumdan duyduğu memnuniyet ifade ediliyordu. (Son Posta, Zafer, 18 Haziran 1950.) Burada altının çizilmesi gereken nokta CHP'nin tutumu olmuştur. Basında yer alan haberlerde bile CHP'nin meclisteki tutumunun şaşkınlık uyandırdığı işlenmiştir. Basına yansıyan CHP'nin ezan konusundaki ikircilikli tavrı son tahlilde meclis görüşlerinde Arapça ezan yasağının kaldırılmasına destek vermesiyle neticelenmiştir.

Görüldüğü gibi gazete içerikleri, partilerin ve siyasetçilerin eylem ve demeçlerinden oluşmakla beraber halkın tepkisini de içermektedir. Gazetelerin parti grup meclis görüşmeleri gibi konulara ilgi duyması ve bunları haber yapmaları partilerle halkı buluşturma görevi görürken partilerin tutumlarını ve söylemlerini etkilemiştir. Dolayısıyla DP'nin din propagandalarına karşı CHP'nin tutumunun değişmesinde siyasi pozisyonlar kadar olmasa da etkin gazetecilik faaliyetlerinin de etkisi vardır. Aynı zamanda dönemin siyasetçileri yaptıklarının ve söylediklerinin basın aracılığıyla halka ulaşacağını bilmeleri basını kontrol mekanizması aracına dönüştürmüştür.

SONUÇ

Çok uluslu olan Osmanlı Devletinde Türkçe'ye yabancı kelime ve kavramların ziyadesiyle girmesi sorunu kendini geçmişten Cumhuriyet'e kadar hissettirmiştir. Bu konuyla ilgili birçok çalışma ve girişimler yapılmıştır. Ancak Türk dili ile ilgili en ciddi çalışmalar Cumhuriyet'in kabul edilmesinden sonra meydana gelmiştir. Bu noktada Atatürk'ün de girişimleriyle pek çok düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan bazıları daha sonra kalsa da birtakım düzenlemeler geri alınmıştır. Cumhuriyet'ten sonra bu meydana yapılan düzenlemeden birisi Arapça ezan yasağıdır. Bu yasağın, Cumhuriyet'in temel ideolojilerinden olan milliyetçiliğin bir yansıması bağlamında ele alınarak uygulanmaya konulmuştur. Bunun yanında diğer ibadetlerin Türkçeleştirilmesi de söz konusu olmuştur.

Türkiye'de 1950 yılında iktidar değişmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, 27 yıllık iktidarını Demokrat Parti'ye devretmiştir. Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi temel birçok konuda aynı düşünceye sahip olsa da din ve ekonomi konusunda bu iki parti farklılaşmaktadır. Nitekim din ve pazar konusu DP'nin 1950 öncesi üzerinde durduğu iki konu olmuştur. Demokrat Parti 1950 öncesi sistematik ve doğrudan bir şekilde din propagandası yapmamış olsa da hürriyet, özgürlük gibi kavramlarla dolaylı yoldan yapılan din propagandası mevcuttur. CHP'nin milli devlet politikasına yönelik uygulamaya koyduğu Arapça ezan yasağı DP'ye göre ibadet özgürlüğüne ve anayasaya aykırılık teşkil ediyordu. DP'nin etkili isimlerinden olan ve aralıksız yaklaşık on yıl boyunca başbakanlık yapmış Adnan Menderes'in başını çektiği DP üyeleri, partinin kurulmasından 1950 seçimlerine kadar Arapça ezan konusu üzerinden propaganda yapmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi ise iktidarda bulunduğu süreçte Arapça ezan yasağının kaldırılmasına yönelik ciddi bir girişimde bulunmamıştır. Buna rağmen DP'nin Arapça ezan yasağının kaldırılmasına yönelik meclise yaptığı teklife destek vermiştir. Bu ciddi tutum değişikliğinin sebebi, CHP'nin milli devlet politikasının gereği olarak Türkçe ezan hakkındaki görüşlerinin değişmesinden çok ülkenin içinde bulunduğu siyasi iklim durumudur. 1950 yılında CHP iktidarı DP'ye devretmiştir. Bu durum ülkedeki siyasi dinamikleri önemli anlamda değiştirmiştir. CHP'de seçim yenilgisinin etkisiyle birtakım konularda görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Bu tartışma konularından birisi de Arapça ezan meselesidir. Ülkedeki siyasi durum CHP'nin ezan konusunda tutumunun değişmesine ve parti içi görüş ayrılıklarının doğmasına neden olmuştur. Bunun yanında CHP'deki adı geçen tutum değişikliklerinin bir sebebi de DP'nin din propagandalarıdır. Halkın bir bölümünü karşısına almak istemeyen CHP, Arapça ezan konusunda DP'ye meclis görüşmelerinde destek vermişlerdir. CHP'nin bu konuda DP'ye destek vermesinin bir sebebi de basındır. Ağırlıklı olarak incelediğimiz 1950 yılında gazetelerin sayfalarında siyaseti ve siyasetçileri aktif şekilde barındırmaları, siyasi partilerin eylemlerinde ve söylemlerinde dikkatli olmaya iterken partilerin halk nezdinde imaj sorununu artırmıştır. CHP'nin 27 yıllık iktidarındaki inkılapçı, idealist karakterinden grup kararı taviz verdiğini Arapça ezan yasağı konusunda görülmektedir. Bunda Türkiye'deki siyasal hayatın değişmesi ve CHP'nin çok partili iktidarından çok partili muhalefete geçmesi gibi sebeplerin etkisi vardır. Bununla birlikte DP'nin etkin din propagandaları, CHP'nin Arapça ezan yasağına karşı çelişkili tutumlar içerisine girmesine neden olmuştur. Bu durum medyada yer alan ifadelerle şaşkınlık yaratmıştır. CHP'nin bu tutum değişikliğini oy kaygısı ya da olası kamuoyu baskısı ile ilişkilendirebiliriz. Yarışmacı demokrasinin ve serbest seçimlerin 1950 yılında uygulanmasıyla birlikte CHP Arapça ezan konusunda halk nezdinde imajını "*tercih edilebilir*" bir parti görünümünü sağlamaya yönelik hareket ederken DP'nin din propagandalarının bunda etkisi olmuştur. Kısaca demokrasi sayesinde Arapça ezan

serbestisi sağlanarak geçmişe dönülmüştür. Bu durum bir manada “demokrasinin gericiği” kavramına net bir örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

Akşam, 17 Haziran 1950, Sayı: 11381.

Akşam, Son Posta, Cumhuriyet, Vakit, 23 Ocak 1932.

Aydemir, Ş. S. (1967). *İkinci Adam*, Cilt: II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967.

Aydemir, Ş. S. (1968). *İkinci Adam*, Cilt: III, Remzi Kitabevi, Ankara, 1968.

Baban, C. (2009). *Politika Galerisi Bir Devrin Hükümlerleri*, Timaş, İstanbul.

Barutçu, F. A. (2001) *Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye*, Cilt: II, Hazırlayan: Mustafa Everdi, Ankara.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-1-0-0/ 43-254-17.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490-0-0-1/ 611-121-1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 51-0-0-0/ 12/-102-13.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 51-0-0-0/ 12-102-12.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 51-0-0-0/ 4-31-3.

Bayar, C. (1986). *Başvekilim Adnan Menderes*, Hazırlayan: İsmet Bozdağ, Tercüman, İstanbul.

Bozdağ İ. (1993). *Değişim Şafağı*, Emre Yayınları, İstanbul.

Bozdağ, İ. (2004). *Darağacında Bir Başbakan Menderes*, (2. Baskı), Truva Yayınları, İstanbul.

Bozkurt, M. E. (2000). *Atatürk İhtilali III*, Hazırlayan: Nurer Uğurlu Başkanlığında Komisyon, Cumhuriyet, İstanbul.

Büyük Doğu Dergisi, 25 Kasım 1949, Sayı: 7.

Büyük Doğu Dergisi, 8 Nisan 1949, Sayı: 5.

Büyük Doğu Dergisi, 8 Nisan 1949, Sayı: 5.

Cumhuriyet, 7 Şubat 1933.

Cumhuriyet, 8 Şubat 1949, Sayı: 8798.

Cumhuriyet, 9 Şubat 1933.

Demirel, T. (2021). *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti ve 27 Mayıs Darbesi* (3.Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Erim Nihat, (2021) *Günlükler 1925-1979*, Cilt I (2. Baskı), Haz: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Gökalp, Ziya (1976), *Yeni Hayat Doğru Yol*, Hazırlayan: Müjgan Cunbur, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1976.

Karal, E. Z. (1960) *27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Keyder, Ç. (2019). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, (19. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.

Linz, D.J. (2017) *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, (4. Baskı), Çeviren: Ergun Özbudun, Liberte Yayınları, Ankara.

Milliyet, 5 Şubat 1933.

Resmi Gazete, 6 Haziran 1941, Sayı: 4827.

Son Posta 14 Haziran 1950, Sayı: 1503.

Son Posta, 16 Mayıs 1950.

Son Posta, 17 Haziran 1950, Sayı: 1506.

Son Posta, 17 Haziran 1950, Sayı: 1506.

Son Posta, 30 Kanunisanı 1932.

- Son Posta*, 5 Haziran 1950, Sayı: 1494.
- Son Posta*, 5 Haziran 1950, Sayı: 1494.
- Son Posta*, 6 Şubat 1933.
- Son Posta*, 9 Haziran 1949, Sayı: 1138.
- Son Posta, Cumhuriyet*, 31 Ocak 1932.
- Son Posta, Zafer*, 18 Haziran 1950.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, I. Dönem, Birleşim: 61, Cilt: 4.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, IX. Dönem, Birleşim: 76, Cilt: 1.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, VIII. Dönem, Birleşim: 8, Cilt: 1.
- Toker, M. (1991). *DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, (2. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.
- Turan, Ş. (1998). *Atatürk ve Ulusal Dil*, Cumhuriyet, İstanbul.
- Türkeş A. (1977). *27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler*, (2. Baskı), Dokuz Işık Yayınevi, İstanbul.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1998). *Atatürk ve Harf Devrimi*, Cumhuriyet, İstanbul.
- Yalçın, H. C. (1951). "Muvazenesizlik ve Şiddet Amilleri", *Seçme Makaleler*, Ulus Basımevi, Ankara.
- Yeni İstanbul*, 8 Haziran 1950, Sayı: 190.
- Zafer*, 14 Haziran 1950, Yıl: 2, Sayı: 402.
- Zafer*, 15 Haziran 1950, Yıl: 2, Sayı: 410.
- Zafer*, 17 Haziran 1950, Yıl: 2, Sayı: 412.
- Zafer*, 5 Haziran 1950, Yıl: 2 No: 400.
- Zafer*, Son Posta 13 Haziran 1950.
- Zürcher, E. J. (2022) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*(gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 4. Basım / 6.Baskı), İletişim, İstanbul.